

Статті

Галина ІВАШКІВ

ФУНКЦІЯ, ТИПОЛОГІЯ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛИНЯНИХ ХРЕСТІВ В УКРАЇНІ

**Halyna IVASHKIV. Function, Typology and Décor
of Earthenware Crosses in Ukrainian.**

“Хресту твоєму поклоняємося, Христе...”
Митрополит Андрей Шептицький

Відомий український етнопсихолог Володимир Янів зазначав, що “...релігійна постава українця, як певна тривала внутрішня диспозиція, та побожність суспільності, як її часовий зовнішній вияв, були часто констатовані й знайшли своє належне віддзеркалення в спогадах, літературі, публіцистиці, чи подорожніх есеях чужинців. Менше вони досліджені науково”¹. У цьому контексті можемо сказати, що недостатньо вивчена й низка предметів церковної атрибутики. Певним чином “розпрацьованими” стали лише окремі з них, наприклад, виготовлені з дерева, металів, тканин та інших матеріалів. Однак, майже недослідженими є подібні глиняні предмети, пов’язані зі внутрішньою оздобою церков, Богослужбовими ритуалами. Тим часом вони цікаві для наукових мистецтвознавчих студій, бо вирізняються формами та щедро декоровані різними техніками й мотивами. Талановитий український народ, який створив оригінальну культуру, прикрашав усе, що було довкола нього. Тому й бачимо, за словами митрополита Іларіона (Івана Огієнка), “орнамент на кожному кроці життя селянського: малюнки криють сволоки й комины, містяться над дверима та вікнами, по стінах хат, оздоблюють дерев’яний посуд, широко розкинулись по скринях, мисниках, на речах світських і церковних” [виділення моє. – Г.І.]². Щось подібне трохи раніше зазна-

¹Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду // Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993. – С. 174.

²Огієнко І. Українська культура. Коротка історія куль-

чав Олекса Новицький: “Деякі мотиви, що нібито випадком трапляються в інших народів, у нас бачимо не тільки в речах, що належать до культу [виділення моє. – Г.І.], але просто в побутових речах”³.

Про глиняні предмети, призначені для церковного облаштування, згадувалося в статті Володимира Шухевича, опублікованій 1909 р. у газеті “Діло”⁴. Йшлося про експонати (бюст митрополита Андрея Шептицького, підсвічники (“церковні ліхтарі”), ручні трираменні хрести, престол з кивотом з Ісусом Христом та двома ангелами в центрі), виконані в теракоті або майоліковій техніці на фабриці Івана Левинського та представлені на Промислово-Літургійній виставці, що відбулася у Львові цього року. Великою заслугою участі на ній українських митців, які показали широке застосування національних елементів у прикрашенні пам’яток українського церковного мистецтва, була діяльність митрополита А.Шептицького.

Про “церковні речі” – глиняні “поставники і трійці на свічки” в 1930-х рр. писав Володимир Січинський⁵. Проте це не означає, що такі предмети не були поширені й раніше. Тут можна згадати й те, що 1502 р. гончарний цех з Потелича Львівської обл. на свої кошти побудував церкву, і водночас припустити, що облаштування її також могло бути з глиняних предметів (йдеться про ручні та напрестольні хрести, свічники, церковне начиння – чашу (потир), дискос тощо, тобто основні атрибути Літургійного ряду).

На жаль, через нетривкість матеріалу (глини) до нас дійшло небагато предметів з цієї церкви. По-перше, досить масивний свічник XVI ст., полив’яний жовтою поливою та прикрашений кількома рядами глиняних кульок (“гудзиків”)⁶. По-друге, з цієї церкви, ймовірно, походить і глиняний дискос XVI ст., декорований хрестом у цен-

турного життя українського народу. – К., 1992. – С. 16.

³Новицький О. Символічні образи на ритинах київських стародруків // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. CXLIV-CXLV. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1926. – С. 156.

⁴Шухевич В. Участь русинів у Промислово-Літургійній виставі // Діло. – Ч. 154. – 17 липня 1909. – С. 1.

⁵Січинський В. Гончарство в околиці Карпат // Нова Хата. – Ч. 7. – 1937. – С. 3.

⁶МЕХП (збірка П.Лінинського). ЕП 85015. Див.: Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть. – Львів, 2007. – С. 62.

трі та вкритий поливами двох кольорів – зеленого і жовтого⁷.

Іконостаси, ікони, хрести, дарохранительниці, оклади Євангелія, рамки для ікон, панікадила, хрести, чаші (потирі), кадильниці, кропильниці, диски, свічники, підставки (кільця) для свічок – ось перелік виробів об'ємно-просторового характеру, які майстри виконували з глини в різних регіонах України. Аналоги окремих з них знаходимо в кераміці Західної Європи, деякі характерні лише для України.

Сюди ж, ймовірно, можна віднести й вази, які виготовлялися спеціально для церков. Їх часто прикрашали сакральними мотивами, наприклад, мальованими або ритованими хрестиками, рельєфними зображеннями ангелів, білих лілій (Потелич) тощо.

В умовах тривалої радянської марксистсько-ленінської ідеології та атеїзму багато предметів сакрального мистецтва, в тому числі й церковного посуду, було знищено. “Насадження атеїстичного світогляду привело майже до повного нівелювання релігійно-обрядових функцій як у народній, так і в професійній кераміці, що проявлялося у припиненні існування цілого ряду форм та декоративно-орнаментальних схем”, – слушно зауважує Ростислав Шмагало⁸. Це позначилося на ефективності наукових досліджень у цій ділянці.

Серйозні розвідки з аналізом ритуального посуду (і не лише з глини) могли з'явитися лише в 1990-их рр. зі створенням незалежної Української держави, легалізацією греко-католицької й автокефальної церков та переглядом всієї релігійної політики загалом. Окремі спостереження про функції та декор ритуальних глиняних виробів викладено в монографіях та окремих статтях О.Пошивайла⁹, Р.Шмагала¹⁰, О.Ноги¹¹, І.По-

шивайла¹², Ф.Петрякової¹³, Г.Івашків¹⁴, А.Колупаєвої¹⁵ та інших дослідників. Однак тут і досі залишається багато нез'ясованих питань.

Перш ніж аналізувати глиняні хрести різних типологічних груп та періодів в Україні, слід сказати про особливості хресного знамення, яке має охоронне значення. Великим почитателем св. Хреста вважався св. Єфрем Сирин (помер 373 р.) – “Кладімо животворний хрест на чоло, на очі, на уста і на свої груди... Ні на одну годину, ні на один момент не оставляймо Хреста та без Нього нічого не робім”¹⁶.

Хрест є основним обрядовим атрибутом у багатьох ритуалах, пов'язаних зі святами: Хрещення, Великодня, Вознесіння, св. Юрія, Трійці, Воздвиження, а також у поховальній обрядовості тощо. З хрестом пов'язані численні звичаї та обряди – хрестини, хресні ходи. Останні поділяють на звичайні та надзвичайні. Зі звичайних відомі 1) ходи довкола церкви під час Великодньої утрени і кожного дня Великодніх свят за Літургією; 2) 1 серпня для водосвяття; 3) у свято Богоявлення, 6 (19) січня для освячення води в пам'ять хрещення Ісуса Христа; 4) помісні хресні ходи на честь місцевих святих і великих подій церковного та державного значення. Надзвичайні хресні ходи дозволяють проводити представники єпархії

¹²Пошивайло І. Феноменологія гончарства. Семіотико-етнологічні аспекти. – Опішне, 2000. – С. 235-258.

¹³Петрякова Ф. Фаянсові хрести, лампади, хатні ікони Києво-Межигір'я (1840-1850) // Історія релігій в Україні. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (16-19 травня 2001 року): В 2-х кн. – Кн. II. – Львів, 2001. – С. 336-342.

¹⁴Івашків Г. Хрест в українській народній кераміці кінця XIX – поч. XX ст. (за матеріалами фонду народної кераміки МХП) // Українська хрестологія. Спеціальний випуск “Народознавчих Зошитів”. – 1997. – С. 116; Ї ж: До питання глиняних дискосів: форма, декор. – С. 78-84; Ї ж: Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть. – С. 382-389; Ї ж: Керамічні іконостаси, рельєфи, ікони // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2008 рік: В 2-х кн. – Кн. II. – Львів, 2008. – С. 702-709.

¹⁵Колупаєва А. Українська кераміка в сфері сакрального // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. ССXLVIII. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 2004. – С. 231-256; Ї ж: Кропильниці (хрестильниці) в західноукраїнській кераміці // Народознавчі Зошити. – 2007. – № 3-4. – С. 321-330.

¹⁶Катрій Ю.Я., о. Пізнай свій обряд. – Жовква, [Б. р.]. – С. 108.

⁷НМЛ. 23056. НМК 352. Див.: Івашків Г. До питання глиняних дискосів: форма, декор // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2007 рік: В 2-х кн. – Кн. I. – Львів, 2007. – С. 80. – Іл. 2.

⁸Шмагало Р. Сакральна функція в українській кераміці XIX – початку XX століть // Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 4-5 травня 1993 р.). – С. 81.

⁹Пошивайло О. Етнографія українського гончарства. – К., 1993. – С. 215-218.

¹⁰Шмагало Р. Сакральна функція в українській кераміці XIX – початку XX століть... – С. 77-82.

¹¹Нога О. Іван Левинський. – Львів, 1993. – С. 71-75.

Петро Кошак. Хрест (напрестольний). Глина, ангоби, полива, формування на гончарному крузі, ліплення, риткування, розпис. 1912 р. с. Пістинь Івано-Франківської обл. МЕХП. К 5087.

у важливих випадках церковного життя¹⁷. Хресні ходи, які відбувалися на святого Юрія, іноді пов'язувалися з ритуалом викликання дощу¹⁸.

Відомий звичай і хрестосування (побратимства), що полягав в обміні нашихніми хрестами, звідси й назви – “хрестовий чи хрестовий брат або хрестова чи хрестова сестра¹⁹. Третю неділю Великого посту називають Хрестопокліною, оскільки відбувається поклоніння хресту, який під час утрени виносили на середину храму. Отож, тут слухними будуть слова Івана Мірчука, який писав: “Релігійність українця не має на собі знамені ортодоксальності. Українець у своєму релігійному житті ніколи не звертає уваги на зверхні прикмети, а намагається увійти в глибини, збагнути суть і вагу віри”²⁰.

Хрест є одним із давніх знаків у міфопоетичних і релігійних системах світу, головним символом християнства, монограмою імені Христа. Хрест – це й культовий предмет зі сакральними та апотропейними функціями. Ритуальний знак хреста займає важливе місце в символіці європейсько-азіатського культурного кола, але відомий він і за його межами – в Австралії, Океанії, доколумбовій Америці²¹. Оскільки мотив хреста в декорі різних типологічних груп української кераміки широко розглянуто в монографії автора цієї статті²² та працях інших дослідників, то в цій розвідці переважно аналізуються форма й пластика хрестів, виготовлених із глини, їх роль в церковних ритуалах та обрядах.

У християнській традиції вирізняють такі типи хрестів: “Т”-подібний, “хрест св. Андрія” (з діагональними раменами), “латинський” (з видовженим вертикальним раменом), “грецький” (рівнокінцевий, іноді з розширеними раменами на кінцях). Останній, як княжий знак, відомий з документів XII століття. Відомо, що одним із ранніх

ритуалів клятви чи приведення до присяги у слов'ян вважалося цілування хреста. Згодом у народній традиції все ширше виявляється ставлення до хреста як святині²³. Хрест – рід присяги в церкві перед образом, який практикувався часто в давній Русі, але вже з XV ст. священники та віруючі його сприйняли негативно.

Вирізняють хрести натільні (символізує приналежність до певної конфесії), нагрудні (носять церковні служителі та миряни), літургійні (напрестольні, ручні, процесійні), поминальні, намогильні, придорожні, граничні, нацерковні, увінчуючі тощо²⁴.

Типологію культових та обрядових предметів, у тому числі й дерев'яних хрестів XVII-XX ст. і їх функціонування в Україні, досліджували Віра Свенціцька²⁵ та Михайло Станкевич²⁶, металеві – Софія Боньковська²⁷, форми придорожніх, намогильних та присадибних хрестів, виготовлених з різних матеріалів – Микола Моздир²⁸.

Хрести як орнаментальні мотиви (в ромбах, чотирикутниках, поміж плетінкою), елемент іконопису (в руках Ісуса Христа, євангелістів та інших святих, на митрах, стихарах, саккосах, фелонах, епітрахіялах, нарукавниках, набедрениках, палицях, жезлах, покрівцях, воздухах, євангеліях тощо) разом із ручними, напрестольними та процесійними створювали ту особливу атмосферу, яка повинна панувати під час проведення Божественної Літургії та інших церковних ритуалів.

Із Богослужбових (літургійних) дерев'яних хрестів найбільшою є типологічна підгрупа ручних дерев'яних різьблених хрестів, що налічує дев'ять типів: чотирикінцевий (грецький), чотирикінцевий (римський), шестикінцевий, семикінцевий

²³Белова О.Б. Крест...– С. 651.

²⁴Хрест в українському мистецтві. Каталог виставки / За ред. М.Станкевича.– Львів, 1996.– С. 3-27; Словник українського сакрального мистецтва / За ред. чл.-кор. АМУ М.Станкевича.– Львів, 2006.– С. 259-269.

²⁵Свенціцька В. Різьблені ручні хрести XVII-XX ст.– Львів, 1939.– Ч. 1-2.– С. 1-28.

²⁶Станкевич М. Українське художнє дерево XVI-XX ст.– Львів, 2002.– С. 231-322.

²⁷Боньковська С. До генезису гуцульських нагрудних хрестів // Українська хрестологія. Спеціальний випуск “Народознавчих Зошитів”.– 1997.– С. 31-36.

²⁸Моздир М. Українська народна меморіальна скульптура.– К., 1996.– С. 11-26; Його ж: “Фігури”, придорожні та присадибні хрести в Україні // Українська хрестологія. Спеціальний випуск “Народознавчих Зошитів”.– 1997.– С. 21-30.

¹⁷Полный православный энциклопедический словарь.– Москва, 1992.– С. 1486.

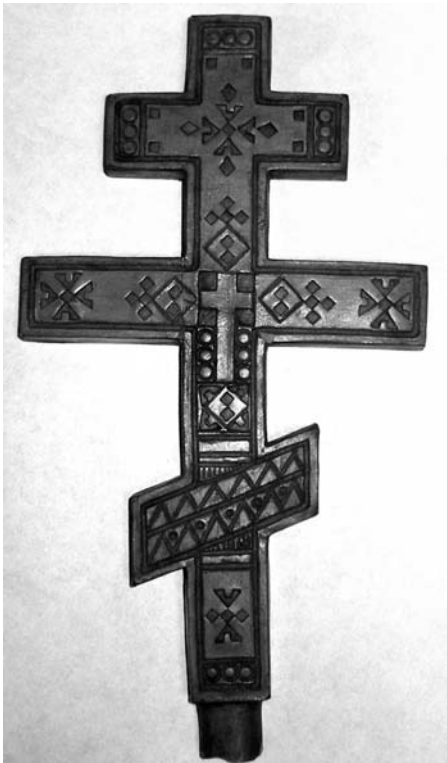
¹⁸Белова О.Б. Крест // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н.И.Толстого: В 5-ти т.– Т. 2.– Москва, 1999.– С. 652.

¹⁹Там само.

²⁰Мірчук І. Історія української філософії // Енциклопедія українознавства: В 3-х т.– Т. 2.– К., 1995.– С. 719-720.

²¹Топоров В.Н. Крест // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т.– Т. 2.– Москва, 1992.– С. 12.

²²Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть...– С. 180-214.

Хрест (ручний). Глина, тиснення у формі, ліплення, лискування, штампування. 1909 р. Львів. Фабрика Івана Левинського.

Хрест (ручний чи напостольний). Глина, полива, тиснення у формі, ліплення. 1920-ті рр. с. Глинсько Львівської обл. МЕХП. ЕП 44087.

вий з подовженою середньою поперечкою, семикінцевий з рівними раменами, восьмикінцевий з похилою нижньою поперечкою, трійчастий, антропоморфний, свастика. Такі хрести, призначені для церковного вжитку, лежать на престолі, стоять на різних підставках або є в руках священика під час проведення богослужіння²⁹.

Здається, найпоширенішим матеріалом, з якого виробляли хрести, вважалося дерево. Окрім того, відомі також хрести з металу, латуні, бронзи, срібла, золота, каменю, соломи, колосків, тіста тощо. Як уже йшлося, рідкісними вважаємо хрести, виконані з глини. Їх також можна поділити на кілька типологічних груп: намогильні, придорожні, ручні, напостольні й настінні.

В 1920-их рр. авторами керамічних хрестів були гончарі Полтавщини³⁰. За даними Олени Клименко, гончар із Опішного Василь Поросний, який з кін. XIX до поч. 1930-их рр. виготовляв різні форми декоративно-ужиткової кераміки, у тому числі й великі глиняні хрести, бо в його онуки Валентини Поросної дослідники виявили гіпсову форму у вигляді хреста³¹. Судячи з масивних розмірів, можемо лише здогадуватися, що це могли бути намогильні або придорожні хрести. Цікавий факт зафіксовано в тексті екскурсії, яку проводив графік та мистецтвознавець, завідувач Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи Володимир Гагенмейстер. Йдеться про те, що один із відомих гончарів з Адамівки Хмельницької обл. Станіслав Бугас ще за життя виготовив для своєї могили глиняного хреста, форма та художні характеристики якого невідомі³².

Одним із різновидів таких виробів є ручні глиняні хрести. Привертає увагу хрест, виготовлений на фабриці І. Левинського у Львові³³, який, як і низку інших сакральних предметів, замовив митрополит Андрей Шептицький для Промислово-Літургійної виставки 1909 р. У рецензії на цю

²⁹Станкевич М. Українське художнє дерево XVI-XХ ст...- С. 247.

³⁰Пошивайло О. Етнографія українського гончарства...- С. 216.

³¹Клименко О. Гончарі кінця XIX - початку XX ст. (Інноваційний напрямок) // Народне мистецтво.- 1999.- № 3-4.- С. 44.

³²Див.: Овчаренко Л. Володимир Гагенмейстер // Український Керамологічний Журнал.- 2003.- № 2-4.- С. 119.

³³МЕХП. ЕП 68671; 21,5 (?) x 11,5 x 1 см.

Григорій Цвілик. Хрест (напрестольний). Глина, ангоби, полива, формування на гончарному крузі, ліплення, розпис. 1930-ті рр. м. Косів Івано-Франківської обл. ЕМК. МЕК 44371.

Хрест (напрестольний). Латунна бляха, посрібнення, карбування, гравірування. ХІХ ст. Гуцульщина (?). МЕХП. ЕП 42832.

Хрест (напрестольний). Дерево, фарби, різьблення, розпис. Друга пол. ХІХ ст. Гуцульщина. Збірка І.Гречка (Львів).

виставку В.Шухевич зазначав, що “ручні трираменні хрести багато прикрашені народною орнаментикою”³⁴.

Конструкція та декор хреста, про який ідеться, наслідує відомі дерев'яні ручні хрести з різних регіонів України, зокрема Гуцульщини, Покуття, Поділля, Лемківщини тощо. Він теракотового кольору, щедро прикрашений геометричним орнаментом з поєднанням мотивів зигзагів, трикутників, ромбів та кіл у техніці штампування. На середохресті міститься невеликий хрестик з видовженим нижнім кінцем. Отож, на цій пам'ятці вповні виявилось слідування різьбярським пошукам і технологіям. Окрім теракотових, на фабриці був налагоджений випуск і полив'яних хрестів для церковного вжитку³⁵.

Іконографія іншого невеликого хреста поч. ХХ ст. уподібнена до ручного чи напрестольного, однак його знайдено на одній із могил кладовища в Глинську, недалеко від Жовкви³⁶. 1929 р. відомий український історик Іван Крип'якевич його подарував до Музею Наукового товариства ім. Шевченка³⁷.

За розмірами (22 x 9 (?) x 1,5) цей хрест можна віднести до групи ручних хрестів, адже, на думку М.Станкевича, хрест більше 40 см скоріше надається для встановлення на престолі, аніж тримання в руці. У той же час за іконографією та стилістикою зображення, хрест дуже споріднений із напрестольними дерев'яними хрестами з Покуття та Поділля³⁸. Вважаю, що це різновид так званих “цілувальних” хрестів (невелике потовщення внизу та рельєфні виступи на ньому пояснюються зручністю фіксації в руці при цілуванні сакрального предмета, суцільно вкритого темно-зеленою поливою). Одна з гіпотез стосується того, що це міг бути і “хатній” хрест, тобто один із елементів інтер'єру. Рельєфна фігура розп'ятого Христа відзначається особливою пластичною виразністю та правильністю пропорцій. Як відомо, християни розп'ятого Спасителя переважно зображали з невеликою бородою, довгим волоссям, короною на голові та страдницьким

³⁴Шухевич В. Участь русинів у Промислово-Літургійній виставі... – С. 1.

³⁵Нога О. Іван Левинський... – С. 75.

³⁶МЕХП. ЕП 44087.

³⁷Інвентарна книга № III Музею НТШ.

³⁸Станкевич М. Українське художнє дерево ХVІ-ХХ ст... – С. 276.

виразом обличчя. На зображеннях, що походять із перших віків християнства, лик Ісуса Христа був величним, спокійним, з відкритими очима³⁹.

Місцезнаходження хреста на кладовищі можна пояснити кількома чинниками: хрест лежав на могилі місцевого священика або парафіянина, який був власником цього сакрального предмета.

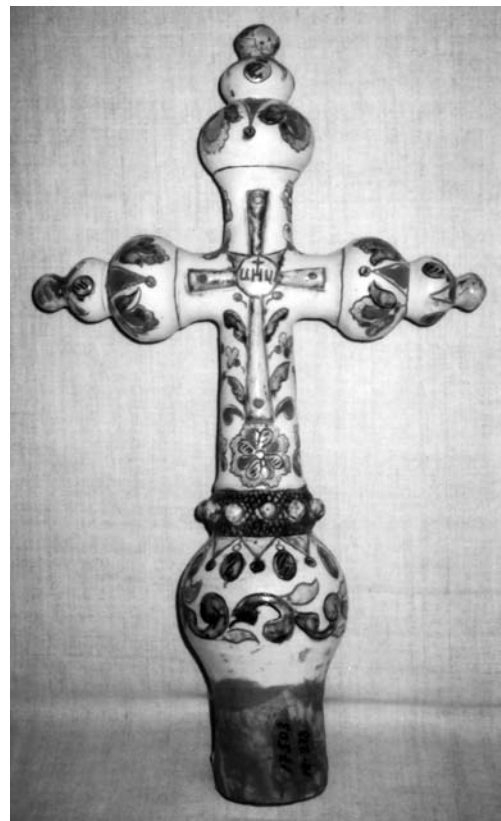
Очевидно, виготовлення високих напрестольних глиняних хрестів було тісно пов'язано з дерев'яними хрестами такого типу. На іконографію останніх у другій пол. XVII – першій пол. XIX ст. вплив мали західноєвропейські стилі, в яких виразно виявлялися передусім барокові риси. Найбільшу кількість конструкцій дерев'яних напрестольних хрестів розробили майстри художнього дерева у XIX ст.⁴⁰. Такі хрести, стилістика яких певним чином споріднена з ручними, містяться на різного роду підставках (хрестоподібних, квадратних, круглих).

З-поміж авторів глиняних напрестольних хрестів виділимо Григорія Цвілика з Косова та Петра Кошака з Пістиня. Хрест у виконанні першого досить малих розмірів (22,5 x 10 x 9), має круглу підставку та об'ємне Розп'яття. Форма підставки та об'ємно-пластичне вирішення хреста і Розп'яття уподібнює його до таких самих предметів, виготовлених з металу⁴¹ та дерева⁴². Лаконізм розпису, який включає традиційну тріаду кольорів у вигляді коротких мазків ангобів на кінцях та ряд з трикутників і ромбів на підставці, посилюють трагічно-емоційне звучання образу Христа⁴³.

Майстром великих напрестольних хрестів (відомо принаймні три такі богослужбові атрибути) є П.Кошак. Його хрести переважно складаються з двох частин: власне хреста та більшої чи меншої круглої підставки. В конструкцію хреста входять короткі рамена та досить масивні прикрашення у формі кульок різної величини на їх кінцях. Вирізняємо хрести з різним ступенем заповнення поверхні абстрагованими формами, їх поєднанням з рослинними мотивами та елементами, що певним чином впливає на виразність загального художнього оздоблення. Так, у декорі одного напрес-

Петро Кошак. Хрест (фрагмент з обох боків; напрестольний). Глина, ангоби, полива, формування на гончарному крузі, ліплення, ритування, розпис. 1912 р. с. Пістинь Івано-Франківської обл. НМЛ. 17503. НМК 278.

³⁹Полный православный энциклопедический словарь... – С. 1494.

⁴⁰Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст... – С. 275.

⁴¹МЕХП. ЕП 42832; 21 x 8,1 x 5 см.

⁴²Збірка І.Гречка (Львів); 69 x 40 x 9 см.

⁴³ЕМК. МЕК 44371

Петро Кошак. Хрест (напрестольний). Глина, ангоби, полива, формування на гончарному крузі, ліплення, риткування, розпис. 1912 р. с. Пістинь Івано-Франківської обл. НМЛ. 17504. НМК 279.

Хрест (напрестольний). Фаянсова маса, фарби, полива, відлив у формі, розпис. 1920-30-ті рр. Західна Україна (?). Збірка Г.Виноградської (Львів).

тольного хреста простежуємо чітку схему з ритованим хрестом на середохресті та трикутниками й "слізками" на кінцях. Легка схема розпису верхньої частини дещо дисонує зі щільним заповненням поверхні високої підставки різними елементами⁴⁴.

Система оздоблення іншого хреста включає геометричні та рослинні мотиви. Останні з одного боку надали йому на середохресті рис "розквітлого" хреста. Окрім того, композиція нижнього рамена разом з розеткою уподібнена "дереву життя". Конструкцію хреста завершує смуга з "ільчастого письма" та невеликих глиняних кульок ("гудзиків"), а внизу бачимо кулясте потовщення та стрижень меншого діаметра, що призначено для стику з підставкою⁴⁵.

Іконографія третього хреста натомість характеризується досить щільним поєднанням передовсім рослинних мотивів. Кількарусний поділ, мотиви тюльпанів, багатопелюсткових розеток, дзвінків призводить до надмірної декоративності та деякого перевантаження загальної схеми⁴⁶. Внизу на хресті поміщено ритований напис польською мовою "Piotr Koszak Pístyn 1912". Велику кількість сакральних предметів, зокрема й хрестів, П.Кошак експонував на виставці 1912 р. в Коломиї⁴⁷.

Дещо іншу форму мали напрестольні (20-25 см) фаянсові хрести, виготовлені на Києво-Межигірській фабриці, що функціонувала впродовж 1840-50-их рр. Ці сакральні предмети у формі моно- або поліхромного пласту з горельєфним зображенням розп'ятого Ісуса Христа прикріплювалися до дерев'яної основи у формі хреста. На хресті рідше містилося два зображення, наприклад, "Розп'яття" та "Всевидяче Око"⁴⁸.

Фаянсові поліхромні напрестольні чи настільні "хатні" хрести з Розп'яттям у 1920-30-их рр. можна було придбати на великих прощах у Кальварії (тепер територія Польщі)⁴⁹.

Окрему типологічну групу з-поміж культових предметів складають настінні хрести. Це невели-

⁴⁴НМЛ. 17504. НМК 279.

⁴⁵НМЛ. 17503. НМК 278; 42 x 25 x 9,5 см.

⁴⁶МХП. К 5087; 67 x 30 x 19,5 см.

⁴⁷Виставка домашнього промислу. В дні 21-30 вересня 1912 р. Каталог.- Коломия, 1912.- С. 15-19.

⁴⁸Петрякова Ф. Фаянсові хрести, лампади, хатні ікони Києво-Межигір'я (1840-1850)...- С. 337.

⁴⁹Збірка Г.Виноградської (Львів); 15,7 x 6,5 x 4,2 см.

кі тонкі хрести здебільшого “латинського” ізводу, декоровані рослинно-геометричним орнаментом, які зі зворотного боку мають спеціальну виїмку для підвішування за цвях. Можливо такі хрести містилися під іконами або над вхідними дверима помешкань. Очевидно, їх виготовляли на зразок дуже поширених на Гуцульщині та Покутті невеликих дерев'яних різьблених хрестів із аналогічною сакральною дією.

Манера розпису одного з таких хрестів дозволяє атрибутувати його як виріб авторства Григорія Цвілика⁵⁰. На другому є ритований підпис Надії Вербівської⁵¹ з Косова. Коли перший майстер, окрім традиційної тріади кольорів, увів у розпис ще й синій, то Н.Вербівська надала перевагу брунатному й зеленому кольорам з частковим вкрапленням жовтого.

Отже, у статті проаналізовано глиняні хрести як один із різновидів культових предметів зі сакральними та обереговими функціями. Серед них виділено кілька типологічних груп, а саме намогильні, придорожні, ручні, напрестольні, настінні. Виготовлення таких пам'яток найбільше практикували гончарі Гуцульщини та Покуття (Г.Цвілик, П.Кошак, Н.Вербівська), окремі належать авторству В.Поросного з Опішного та С.Бугаса з Адамівки, невідомого гончаря з Глинська, а також майстрам фабрик І.Левинського у Львові та Києво-Межигірської. У декоруванні цих предметів переважають техніки риткування та розпис кольоровими ангобами, рідше трапляються пластичні зображення розп'ятого Ісуса Христа. Через нетривкість матеріалу та складну антирелігійну політику в радянській тоталітарній системі таких пам'яток збереглося небагато, проте для дослідників та шанувальників української культури і вони можуть скласти уяву про таку групу сакральних керамічних предметів.

Умовні скорочення

ЕМК – Етнографічний музей у Кракові

МЕХП – Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України

НМЛ – Національний музей ім. А.Шептицького у Львові

УЦНК “МІГ” – Український центр народної культури “Музей Івана Гончара”

Григорій Цвілик. Хрест (настінний). Глина, ангоби, полива, тиснення у формі, риткування, розпис. 1930-ті рр. м. Косів Івано-Франківської обл. УЦНК “МІГ”. КН 7715. КС 647.

Надія Вербівська. Хрест (настінний). Глина, ангоби, полива, тиснення у формі, риткування, розпис. 1970-ті рр. м. Косів Івано-Франківської обл. УЦНК “МІГ”. КН 6871. КС 646.

⁵⁰УЦНК “МІГ”. КН 7715. КС 647.

⁵¹УЦНК “МІГ”. КН 6871. КС 646.